

TEMIDA
Decembar 2009, str. 59-76
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0904059P

Povezanost obrazovanja roditelja i izloženosti učenika vršnjačkom nasilju u školskoj sredini¹

NADA POLOVINA*
IVANA ĐERIĆ

Rad istražuje vezu između izloženosti učenika različitim oblicima vršnjačkog nasilja u osnovnoj školi (krađa stvari, fizičko povređivanje, prinuda, ismevanje, izbegavanje) i nivoa obrazovanja njihovih roditelja, sa akcentom na povezanosti u dijadama majke-ćerke i očevi-sinovi. U istraživanju, koje je deo je međunarodnog istraživanja TIMSS 2007, učestvovalo je 2447 učenika (N=1286 devojčica i N=1161 dečaka) osmih razreda iz 36 škola u Srbiji. Podaci su prikupljeni upitnikom koji se odnosio na procenu školske sredine, uključujući i iskustva vršnjačke viktimizacije. Posmatrano na celokupnom uzorku, 48.1% učenika (u poduzorku dečaka 54.4%; u poduzorku devojčica 42.7%) je izvestilo o izloženosti nekom obliku vršnjačkog nasilja. Dečaci češće nego devojčice izveštavaju o izloženosti iskustvu krađe stvari, prinude i izbegavanja. Obrazovanje majki povezano je sa izloženosti njihovih ćerki vršnjačkom nasilju u školi (posebno fizičkom povređivanju, prinudama i ismevanju). Ćerke visoko obrazovanih majki češće su primoravane da urade nešto što ne žele, a ćerke nisko obrazovanih majki češće su bile izložene isključivanju iz zajedničkih aktivnosti. U poduzorku dečaka nije nađena povezanost između obrazovanja roditelja/očeva i vršnjačke viktimizacije u školskoj sredini.

Ključne reči: viktimizacija, pol, obrazovanje majke, obrazovanje oca, školska sredina

* Dr Nada Polovina je viši naučni saradnik u Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu, E-mail: npolovina@rcub.bg.ac.rs

Mr Ivana Đerić je istraživač-saradnik u Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu, E-mail: idjeric@rcub.bg.ac.rs

¹ Rad predstavlja rezultat rada na projektu „Obrazovanje za društvo znanja“, broj 149001 (2006-2010), čiju realizaciju finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Uvod

Vršnjačko nasilje u školskoj sredini (bullying) je pojava koja zabrinjava i, na različite načine, zaokuplja pažnju roditelja, nastavnika, istraživača i onih koji upravljaju sektorima rada značajnim za obrazovanje i zdravlje dece i mladih. Paralelno sa naporima da se razjasni neujednačenost termina koji se koriste za opis i prepoznavanje ove pojave (nasilje mladih, agresivnost, siledžijsko ponašanje u školi, nasilje u školi), prisutna su i nastojanja da se sagleda rasprostranjenost pojave, njeni uzroci i posledice i da se kreiraju preventivni programi koji bi smanjili izloženost učenika ovom životno i razvojno izuzetno nepovoljnom iskustvu (Crothers & Levinson, 2004; Smith, 2004; Juvonen, 2005; Langdon & Preble, 2008).

Definisanje i kategorisanje vršnjačkog nasilja u školi

Polazna tačka u razmatranju fenomena vršnjačkog ponašanja, odnosno viktimizacije učenika u školi, jeste sagledavanje načina kako se ova pojava manifestuje i koliko je rasprostranjena. Već na ovom koraku, i istraživači i praktičari, susreću se sa teškoćama koje odražavaju složenost i višedimenzionalnost samog fenomena. Susreću se sa različitim oblicima nasilja, čija se slika menja s obzirom na pol, uzrast i motivacijske osnove iz kojih se generišu, kao i sa različitim ulogama aktera u epizodama vršnjačkog nasilja. Procena rasprostranjenosti upravo zavisi od toga kako se operacionalizuje pojam vršnjačkog nasilja (kategorizacije ponašanja), načina na koji se prikupljaju podaci, uzrasta izvestioca i njegove uloge u epizodama nasilja u školi.

U istraživačkom i delatnom (programsko-preventivnom) prostoru bavljenja fenomenom vršnjačkog nasilja u školi, široko je prihvaćena definicija norveškog autora Olweusa. Učenik/ca je viktimiziran/a kada je ponovljeno i u dužem vremenskom trajanju izložen/izložena agresivnim postupcima od strane jednog ili više učenika koji namerno, najčešće bez ikakvog povoda, nastoje da povrede žrtvu i da izazovu kod nje neprijatnost, bilo da to čine rečima (pretnje, rугanje, vredenje), fizički (udaranje, šutiranje), gestovima ili isključivanjem iz grupe (Olweus, Limber & Mialic, 1999: 2-3). Olweus pravi razliku između direktnog (relativno otvoreni napad na žrtvu) i indirektnog (forma socijalne izolacije) oblika vršnjačkog nasilja. Tri glavna elementa u definiciji (ponovljena izloženost negativnim akcijama vršnjaka, namera da se druga osoba povredi i nesrazmera

moći) ukazuju da je suština problema u uspostavljanju i održavanju dominacije kroz otvorenu agresiju koja se ispoljava na načine na koje žrtva ne može da odgovori, bilo zbog odsustva veština, nedovoljne integrisanosti u grupu vršnjaka, ili zbog odsustva sposobnosti da uspostavi sopstvenu vršnjačku podgrupu (Crothers & Levinson, 2004; Langdon & Preble, 2008).

Dok su u početnom periodu bavljenja ovom problematikom (80-te godine) direktni fizički ili verbalni napad tretirani kao oblici nasilja i vršnjačkog nasilja, 90-tih godina se proširuje opseg ponašanja koji se podvodi pod isti konceptualni »kišobran«, uključivanjem indirektna agresivnosti (realizovane preko treće osobe), relacione agresivnosti (nanošenje štete nečijim vršnjačkim relacijama) i socijalne agresivnosti (narušavanje/oštećenje samopoštovanje i/ili socijalnog statusa učenika) (Smith, 2004).

Učestalost vršnjačke viktimizacije u školskoj sredini

Izloženost dece i adolescenata vršnjačkom nasilju tokom školovanja kreće se u rasponu od 7% do 35%. Reč je o fenomenu koji je obeležen: (a) polom – izloženost fizičkom nasilju je znatno izraženija kod dečaka, dok je izloženost verbalnom nasilju nešto izraženija kod devojčica; (b) uzrastom – viktimizacija je izraženija na mlađem nego na starijem uzrastu, dinamika opadanja je različita za dečake i devojčice; (c) širim kulturnim okvirom/ambijentom – uzrasni »profili« i »kritični periodi« variraju u zavisnosti od brojnih činilaca, među kojima su, i šire društvene norme (na primer, u nordijskim zemljama izloženost devojčica vršnjačkom nasilju u školi opada sa uzrastom, dok u SAD ostaje konstantno visoka) i školska klima – posebno odnos prema pitanjima prevencije školskog nasilja (Olweus, Limber & Mialic, 1999; Baldry, 2003; Seals & Young, 2003; Smith, 2003; Smith, 2004; Crothers & Levinson, 2004; Benbenishty & Astor, 2005).

Nasilje u školi je problem koji je u Srbiji malo istraživano. Od 90-tih godina XX veka do danas sprovedena su dva opsežna istraživanja u okviru osnovnih škola. U prvom istraživanju, realizovanom 1996. godine, dobijeni su nalazi da je 37.7% učenika (35.1% dečaka i 37.8% devojčica) doživelo da ih u školi neko od učenika vređa ili ismeva, 21.3% učenika izveštava o pretnji batinama (dečaci 30.1%, devojčice 14.7%), 9.5% učenika je doživelo da im neko otima i uništava stvari (8.9% dečaka i 10% devojčica), dok je 5% njih (6.9% dečaka i 4.1% devojčica) bilo prisiljeno da radi nešto što ne želi (Gašić-Pavišić, 2004). U drugom istraživanju, realizovanom 2006. godine, 65.3% učenika doživelo je neki oblik

vršnjačkog nasilja, od čega o ponovljenom nasilju (jedan ili više oblika nasilnih postupaka ponovljeni više puta) sa pozicije žrtve izveštava 24.4% učenika (procenti se kreću od 14% do 47% zavisno od škole). Dečaci su češće od devojčica izjavljivali da su bili izloženi nasilju vršnjaka (Popadić i Plut, 2007).

Ka teorijskom razumevanju fenomena vršnjačke viktimizacije u školskoj sredini

Vršnjačko nasilje i viktimizacija u školskoj sredini su složeni fenomeni. U naučnoj literaturi mogu se identifikovati različite teorijske perspektive iz kojih se kreiraju objašnjenja o tome ko postaje nasilnik, ko žrtva i kako se stvara i odvija/održava dinamika odnosa u relaciji siledžija-žrtva.

U okviru pristupa koji za suštinom fenomena vršnjačko nasilje-viktimizacija traga u prostoru *individualnih razlika*, razmatraju se telesne karakteristike, lične crte i osobenosti socijalnog ponašanja učenika u odnosu na vršnjake. Iako ima i protivurečnih nalaza, i onih koji osobine specifikuju shodno uzrastu, ipak se, najčešće, kao lične osobine žrtava pominju nisko samopoštovanje, anksioznost i depresivnost, a u aspektu varijabli koje se tiču vršnjačkih odnosa ukazuje se na mali broj drugova/prijatelja, nizak kvalitet odnosa sa vršnjacima, nizak nivo prihvaćenosti među vršnjacima, nizak nivo socijalnih veština (Wolke *et al.*, 2000; Seals & Young, 2003; Smith, 2004; Langdon & Preble, 2008). Manje je saglasnosti oko svojstava učenika koji se nasilno ponašaju – ukazuje se na to da su fizički snažniji, da imaju nizak nivo anksioznosti, ali visok iznos agresivnosti i, kod onih koji su skloni tipovima indirektnog zlostavljanja vršnjaka, visok nivo socijalne inteligencije, dok se diskusije vode oko toga da li imaju ili nemaju nizak nivo depresije i samopoštovanja (Seals & Young, 2003; Smith, 2004; Rigby, 2004). Generalno, smatra se da su naznačena lična svojstva i obrasci odnosa prema vršnjacima »proizvod« porodičnih činilaca: prirode vezanosti za roditelje, modela ponašanja preuzetih iz porodičnih odnosa, posebno modela uloga (pasivnost/agresivnost) preuzetih u situacijama porodičnog nasilja usmerenog ka samom detetu ili se radi o detetovoj izloženosti nasilju u roditeljsko-partnerskom odnosu (Baldry, 2003). Ovakav pravac objašnjavanja fenomena je višestruko osporavan, pre svega sa argumentom da epizode vršnjačkog siledžijskog ponašanja i viktimizacije obuhvataju mnogo širi okvir od dijade žrtva-nasilnik (Juvonen, 2005; Langdon & Preble, 2008).

U okviru druge perspektive suština fenomena vršnjačko nasilje-viktimizacija prepoznaje se u osobnostima *školske sredine*, pre svega u osobnostima vršnjačkih socijalnih relacija (dinamika odnosa u vršnjačkoj grupi – pitanje dominacije i statusa), ili i osobnostima školske klime u celini (Olweus, Limber & Mialic, 1999; Plut i Popadić, 2007). Različiti autori ukazuju na značaj različitih segmenata školske klime kao činilaca koji utiču na fenomen vršnjačkog nasilja. U tom smislu, oslanjajući se na rezultate istraživanja, Langdon i Preble ističu da »što je manje haosa, a više akademskog fokusa u školama, to je manje viktimizacije i vršnjačkog nasilja« (Langdon & Preble, 2008: 487). Drugi autori kao bitne faktore uticaja navode: (a) stepen stvarne posvećenosti odraslih/školskog osoblja rešavanju problema (Greene, 2006); (b) previđanje uloge nastavnika u iniciranju viktimizacije pojedinih učenika (Benbenishty & Astor, 2005); (c) visok socijalni status učenika koji se nasilno ponašaju u školskoj sredini (Juvonen, 2005; Langdon & Preble, 2008).

Treća perspektiva se zasniva na sistemskom, odnosno ekosistemskom pristupu u okviru koga se vršnjačko nasilje-viktimizacija posmatra kao fenomen koji je pod istovremenim dejstvom brojnih i isprepletenih uticaja koji se generišu sa različitih nivoa sistemskog funkcionisanja jedne društveno-državne zajednice (mikro, mezo i makro), čiji su deo i škole kao mesta, odnosno pogodni poligoni za ispoljavanje nasilja prema vršnjacima, i porodice iz koje neposredni akteri epizoda nasilja donose vrednosna usmerenja i obrasce ponašanja (Smith, 2003; Benbenishty & Astor, 2005; Polovina 2007; Langdon & Preble, 2008). Ovaj pristup u odnosu na prethodna tumačenja ističe značaj izvanškolskih i izvanporodičnih činioaca, kao što su stanje političkog i socijalnog sistema, dominantne vrednosti i prateće norme i običaji koji mogu pospešiti ili obeshrabriti vršnjačko nasilje u školi. Dakle, ovaj pristup daje mogućnost da se obuhvati interakcija kulturnih, etničkih, lokalno-kontekstualnih i porodičnih karakteristika sa jedne strane, i unutarškolskih varijabli sa druge strane.

Naš pristup temi je generisan upravo oslanjanjem na ekosistemski pristup, ali i na feminističku psihologiju i socijalno-kognitivnu teoriju, kao i na rezultate novijih istraživanja koja se bave pitanjem uticaja obrazovnog statusa roditelja na funkcionisanje dece u školskoj sredini (Bandura, 1997; Bronfenbrenner, 1997; Gilligan, 2001; Davis-Kean, 2005). Naznačeni teorijski pristupi, svaki na osobeni način, daju osnov za povezivanje polom obeleženih činilaca porodičnog života, procesa razvoja uloge pola i funkcionisanja deteta/učenika u školskoj sredini. *Sistemski pristup* postulira da je pripadnost ženskom ili muškom polu najvažniji ekosistem jedinke (obeležava celokupni život poje-

dinca i proces razvoja ličnosti), kao i to da je razvoj ovog ekosistema obeležen preplićućim uticajima kako *ekonomskih uslova* tako i *vrednosti/verovanja i društvenih normi* iz kojih se kreiraju stereotipi ženske i muške uloge pola, pa i *stereotipi vezani za mesto obrazovanja u hijerarhiji životnih ciljeva žena i muškaraca* (Markowitz, 1994; Bronfenbrenner, 1997). Prateći liniju sistemskog pristupa možemo reći da varijabla »obrazovni status roditelja« integriše učinke delovanja brojnih mikrosistemskih (individualne biološke odrednice pola, sposobnosti, lične crte, motivacija i sl.) i socio-strukturalnih makro i mezosistemskih uticaja (istorijski, socioekonomski, sociokulturni uslovi života, norme i vrednosti), kao i to da su sklopovi ovih »uvezujućih sistemskih uticaja« različiti za žene i za muškarce. *Feministička psihologija* ukazuje na značaj uvažavanja različitosti životnog iskustva/životne psihologije žena i muškaraca (dve različite putanje razvoja inicirane situacijom/iskustvom istopolnosti/raznopolnosti primarnog negovaoca – majke), posebno *različitosti odnosa žena i muškaraca prema deci*, pitanjima *uspostavljanja i održavanja međuljudskih relacija kao i načina potvrđivanja moći u relacijama* (Gilligan, 2001; Polovina, 2004). Gilliganova ističe da što su ljudi obrazovaniji, ova pitanja poprimaju sve radikalnija i sve dalekosežnija obeležja. Prateći ovu teorijsku nit dolazimo do postavke o različitosti značenja koje obrazovanje i ostvareni obrazovni status mogu imati u ukupnom životnom iskustvu žena i muškaraca, pa samim tim i u iskustvu odnosa žena/majki i muškaraca/očeva prema njihovoj deci i prema modelovanju ponašanja u međuljudskim odnosima (vršnjačkim odnosima, pa i onim odnosima koji se zasnivaju na nejednakosti). U okviru *socijalno-kognitivne teorije* (Bandura, 1997; Bussey i Bandura, 1999) i nastojanja da se integrišu savremena razumevanja razvoja polnih uloga, ukazuje se na *značaj opservacionog učenja i učenja po modelu* (izloženost deteta ponašanju roditelja) kao najmoćnijih mehanizama kojima se prenose komponente uloge pola. U svetlu ove teorijske orijentacije utemeljena je postavka da se kroz ulogu roditelja, odnosno kroz majčinstvo i očinstvo, brojni razvojno-konstitutivni elementi koji grade varijablu »obrazovni status majke« i »obrazovni status oca« plasiraju kao modeli i/ili delatni faktori u relaciono-razvojni prostor njihove dece.

Relevantnost nivoa ostvarenog obrazovanja roditelja za poimanje različitih aspekata školskog funkcionisanja dece/učenika višestruko je istraživački potvrđena. U novijim istraživanjima koja se bave ovom temom (pre svega istraživanjima koja se bave povezanošću siromaštva porodice i akademske socijalizacije dece koja u njima odrastaju) ukazuje se na potrebu napuštanja tradicionalnog istraživačkog modela u okviru koga je varijabla »obrazovni sta-

tus roditelja« fokusirana samo kao indikator socioekonomskog statusa (Ege-land *et al.*, 2004; Ackerman *et al.*, 2004; Davis-Kean, 2005; Barbarin *et al.*, 2006; Zaslow *et al.*, 2006). Novi istraživački model naglašava značaj zauzimanja šire perspektive (razmatranje načina grupisanja razvojnih činilaca koji vode ka uspešnoj ili rizičnoj adaptaciji u školskoj sredini), proučavanje porodičnih procesa šire od samih prihoda, odnosno sociodemografskih činilaca koji se tretiraju kao previše opšta i previše jaka mera.

U skladu sa prethodnim teorijskim razmatranjima i istraživačkim nalazima, teza koju istraživački proveravamo u ovom radu tematizuje povezanost obrazovnog statusa roditelja i iskustva u viktimizaciji dece/učenika u školskoj sredini. Pored pomenute teorijsko-istaživačke pozadine, u prilog postavljenoj tezi idu i zapažanja Langdona i Prebla o relevantnosti obrazovanja učenikovih roditelja za razmatranje fenomena vršnjačkog nasilja-viktimizacije u školskoj sredini, kao i to da ovu varijablu možemo direktno povezati sa pitanjem procene i vrednovanja akademskih standarda same škole, što je jedna od važnih dimenzija školske klime koja je u obrnutoj korelaciji sa prisustvom vršnjačkog nasilja u školi (Langdon & Perble, 2008; 487).

Metod istraživanja

Istraživačka pitanja

Istraživanje je realizovano kao deo produbljene analize podataka prikupljenih u okviru međunarodnog istraživanja usmerenog na evaluaciju obrazovnih postignuća učenika (TIMSS 2007).² Cilj našeg istraživanja je da testiramo postavljenu tezu o povezanosti ostvarenog obrazovnog statusa roditelja i izloženosti njihove dece vršnjačkom nasilju u školi, odnosno pretpostavku o postojanju specifične veze između viktimizacije devojčica/dečaka u školskoj sredini i ostvarenog obrazovnog statusa istopolnog roditelja (povezanost unutar dijada majka-ćerka i otac-sin).

² TIMSS istraživanja organizuje i realizuje Međunarodno udruženje za evaluaciju obrazovnih postignuća (International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA) sa sedištem u Amsterdamu i Međunarodni centar za TIMSS i PIRLS istraživanja pri Boston-skom koledžu (TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College).

Uzorak u našem istraživanju čini 2447 učenika osmog razreda osnovne škole, iz 150 osnovne škole u Srbiji.³ U uzorku je 1286 devojčica (poduzorak devojčica čini 52.9% našeg uzorka) i 1161 dečak (poduzorak dečaka čini 47.1% našeg uzorka), a prosečni uzrast u vreme istraživanja za obe grupe bio je isti i iznosio je 14 godina i 8 meseci.

Instrument za prikupljanje podataka

U istraživanju smo koristili podatke dobijene *upitnikom za učenike* koji je sadržao pitanja o životu u školi. U analizu smo uključili odgovore sa 3 pitanja koja su sadržala 17 stavki, a odnosila su se na: iskaz učenika o ostvarenom nivou obrazovanja majke i ostvarenom nivou obrazovanja oca (iskazan na šestostepenoj skali: nezavršena osnovna škola, završena osnovna škola, srednja škola, viša škola, fakultet, magistarski/doktorat/specijalizacija), kao i iskaz učenika o izloženosti vršnjačkom nasilju u školi tokom proteklih mesec dana. Ova varijabla merena je pitanjem: Da li se u tvojoj školi u poslednjih mesec dana dogodilo nešto od sledećih stvari: (a) ukradeno mi je nešto, (b) neko od učenika me je udario ili povredio (ošamario, lupio, šutnuo), (c) neko od učenika me primorao da učinim nešto što nisam želeo/la da učinim, (d) ismevali su me ili su mi davali pogrdna imena i (e) neki od učenika izbegavaju da se druže sa mnom. Kod svake ponuđene stavke ispitanici su se izjašnjavali kroz alternative odgovora DA ili NE.

³ U uzorak su uključeni samo oni učenici koji su na sva obrađivana pitanja/stavke dali odgovore. Ovaj uslov je ispunilo 60% ispitanika originalnog nacionalno reprezentativnog *uzorka uključenog u obradu* (čini ga 4045 učenika takozvane *efektivne populacije*, od ukupno 4500 učenika koji su uključeni u istraživanje) Uzorak istraživanja radili su, po uniformnom obrascu za sve zemlje učesnice, Statistika Kanade i Centar za obradu podataka u Hamburgu, na osnovu baze podataka o učenicima osmog razreda osnovnih škola u Srbiji – korišćenjem stratifikovanog klaster modela uzorka, izabrano je 150 škola (po 2 razreda) raspoređenih u okviru definisanih regiona – Beograd (30 škola), Centralna Srbija (79 škola) i Vojvodina (41 škola). Detalji postupka kreiranja uzorka opisani su na sajtu: http://timss.bc.edu/TIMSS2007/PDF/T07_TR_Chapter5.pdf , a podaci o uzorku Srbije mogu se naći na sajtu http://timss.bc.edu/TIMSS2007/PDF/T07_TR_AppendixB.pdf.

Statističke analize⁴

Statistička obrada podataka obuhvatila je deskriptivne postupke (procenti, analize razlika između aritmetičkih sredina) i korelacione analize (Pirsonov koeficijent korelacije). U obradi je korišćen SPSS program obezbeđen u okviru internacionalne baze podataka TIMSS 2007 (macros *JackReg* i *JackRegP*)⁵

Rezultati istraživanja

Prvi nivo obrade podataka

Prvi nivo obrade podataka obuhvata odvojeno sagledavanje karakteristika prediktorske varijable (ostvareni obrazovni status majke i oca) i kriterijske varijable (izloženost učenika vršnjačkom nasilju u školi).

Tabela 1. Ostvareni obrazovni status majke i oca (nivo celog uzorka)

Nivo ostvarenog obrazovnog statusa roditelja	Obrazovni status majke (%)	Obrazovni status oca (%)
Završena četiri razreda osnovne škole i manje	1.0	0.6
Završenih osam razreda osnovne škole	13.3	6.9
Završena srednja stručna škola/gimnazija	55.3	60.7
Završena viša škola	13.6	13.9
Završen fakultet	13.9	14.9
Magistratura, doktorat, specijalizacija	2.8	3.1
Ukupno	100.0	100.0

Ostvareni obrazovni nivo majke i oca

Podaci o nivou ostvarenog obrazovanja majki i očeva (Tabela 1) pokazuju da u našem uzorku ispitanika postoji razlika između ostvarenog obrazovnog nivoa majki i očeva – razlika je veća na nižim stupnjevima obrazovanja (14.3%

⁴ U svim analizama podaci su ponderisani – uzeti su iz oficijelnog fajla Ponder. Reponderisanje je učinjeno ne samo na celom uzorku, već i na poduzorcima prema polu.

⁵ Internet adresa: [http://timss.bc.edu/TIMSS207/PDF/TIMSS2007/User guide.pdf](http://timss.bc.edu/TIMSS207/PDF/TIMSS2007/User%20guide.pdf)

majki naspram 7.5% očeva su raspoređeni u kategorije: nezavršena i završena osnovna škola).

Podaci o ostvarenom obrazovnom nivou majki i očeva u poduzorcima devojčica i dečaka dati su u Tabeli 2.

Tabela 2. *Obrazovni status majke i oca u poduzorcima devojčica i dečaka (statistička značajnost razlika aritmetičkih sredina)*

	Pol učenika	N	M	SD	t	p
Obrazovanje majke	Ž	1286	3.5732	1.3808	-2.800	.005*
	M	1161	3.7337	1.4476	-2.800	.005*
Obrazovanje oca	Ž	1286	3.7641	1.3429	-.152	.879
	M	1161	3.7726	1.4122	-.152	.879

Legenda: * Razlika je značajna na nivou 0.05

Podaci pokazuju da je obrazovni status majki statistički značajno viši u poduzorku dečaka/učenika ($t = -2.80$, $p < 0.05$), dok u pogledu ostvarenog obrazovnog nivoa očeva u poduzorcima nema značajne razlike. Iako ovaj nalaz smatramo slučajnom karakteristikom uzorka dobijena razlika može biti značajna za tumačenje ostalih rezultata ovog istraživanja.

Rasprostranjenost iskustva viktimizacije

U Tabeli 3 prikazani su podaci o rasprostranjenosti iskustva izloženosti dečaka i devojčica različitim oblicima vršnjačkog nasilja u školi. Generalno gledano (svi oblici iskustva viktimizacije) na celom uzorku, gotovo polovina učenika (48.1%) izjavila je da je tokom poslednjih mesec dana bila izložena nekom obliku vršnjačkog nasilja. Najveći broj učenika izveštava o ismevanju i davanju pogrdnih imena (13.3%), a potom i o fizičkom povređivanju (12.8%).

Tabela 3. *Rasprostranjenost iskustva viktimizacije kod devojčica i dečaka*

Oblici viktimizacije	Devojčice		Dečaci		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
Krađa stvari	93	7.2	111	9.6	204	8.3
Fizičko povređivanje	159	12.4	154	13.3	313	12.8
Prinuda	40	3.1	78	6.7	118	4.8
Ismevanje	165	12.8	161	13.9	326	13.3
Izbegavanje	92	7.2	126	10.9	218	8.9
Total	549	42,7	630	54,4	1179	48,1

Podaci u Tabeli broj 3 pokazuju da su dečaci (54.4%) znatno više od devojčica (42.7%) izloženi vršnjačkom nasilju. Mada se već iz procentualnih pokazatelja uočavaju razlike između izveštaja devojčica i izveštaja dečaka, precizni pokazatelji predstavljeni su u tabeli 4., u kojoj su prikazane razlike u veličini i smeru povezanosti devojčica, naspram povezanosti dečaka sa kriterijskom varijablom (izloženosti različitim oblicima vršnjačkog nasilja).

Tabela 4. Razlike između devojčica i dečaka u pogledu izloženosti različitim oblicima viktimizacije (Pearsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Pol učenika	Koeficijent korelacije
Krađa stvari	Devojčice	.042*
	Dečaci	
Fizičko povređivanje	Devojčice	.014
	Dečaci	
Prinuda	Devojčice	.084**
	Dečaci	
Ismevanje	Devojčice	.015
	Dečaci	
Izbegavanje	Devojčice	.065**
	Dečaci	

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

U pripremi podataka za obradu, svi odgovori na korišćene stavke su pozitivno usmereni (manji broj označava manji iznos pojave), pol je kodiran za devojčice -1, za dečake -2, tako da je negativni predznak korelacije pokazatelj većeg prisustva merene stavke kod devojčica, a pozitivni predznak korelacija je pokazatelj većeg prisustva merene stavke kod dečaka. Rezultati pokazuju da dečaci značajno češće od devojčica, izveštavaju o izloženosti prinudama da učine nešto što ne žele ($r=0.084$, $p<0.01$), izbegavanju od strane vršnjaka ($r=0.065$, $p<0.01$) i krađi stvari ($r=0.042$, $p<0.05$).

Dobijeni rezultati su u rasponu rezultata o kojima izveštavaju domaći autori, kako u pogledu rasprostranjenosti, tako i u smislu veće izloženosti dečaka vršnjačkom nasilju u školi (Gajić-Pavišić, 2004; Popadić i Plut, 2007).

Drugi nivo obrade podataka

Ovaj nivo obrade podataka obuhvata odvojene analize povezanosti obrazovnog statusa roditelja, odnosno majki i očeva, sa odgovorima njihovih ćerki (1286 devojčica čini poduzorak devojčica) i njihovih sinova (1161 dečak čini poduzorak dečaka) na stavke kriterijske varijable (izloženost različitim oblicima vršnjačkog nasilja u školi).

U tabeli 5 prikazani su rezultati za poduzorak devojčica. Rezultati pokazuju da što je viši obrazovni status oba roditelja to su njihove ćerke izjavljivale da su u školi više izložene vršnjačkom primoravanju i da čine nešto što ne žele ($r=0.072$, $p<0.01$), dok je nivo ostvarenog obrazovanja majke značajno povezan sa izjavama ćerki da su bile izložene fizičkom povređivanju ($r=0.055$, $p<0.05$) i ismevanju od strane vršnjaka ($r= .055$, $p<0.05$).

Tabela 5. Povezanost između izloženosti devojčica različitim oblicima viktimizacije i ostvarenog obrazovnog statusa roditelja (Pirsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Obrazovanje majke	Obrazovanje oca	Obrazovanje roditelja
Krađa stvari	-.024	-.014	-.022
Fizičko povređivanje	.055*	.022	.044
Prinuda	.059*	.069*	.072**
Ismevanje	.055*	.042	.055*
Izbegavanje	-.052	.001	-.030

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Isti tip analize za poduzorak dečaka prikazan je u tabeli 6. Rezultati pokazuju da nema značajnih korelacija između ostvarenog obrazovanja oca, majke niti roditelja u celini, i izjava dečaka/sinova o izloženosti različitim tipovima vršnjačkog nasilja u školi. U duhu teorijsko-empirijskih analiza Gilliganove (Gilligan, 2001) i metaanalitičkih studija vršnjačkih odnosa (Schneider, Atkinson & Tardif, 2001), dobijenu razliku možemo posmatrati kao razliku u karakteristikama vrednosnih orijentacija devojčica i dečaka kada je reč o vršnjačkim odnosima što, ujedno, predstavlja osnov za uspostavljanje i održavanje, kako samih vršnjačkih relacija (imati sopstvenu vršnjačku grupu) tako i dominacija u vršnjačkim odnosima.

Tabela 6. Povezanost između izloženosti dečaka različitim oblicima viktimizacije i ostvarenog obrazovnog statusa roditelja (Pirsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Obrazovanje majke	Obrazovanje oca	Obrazovanje roditelja
Krađa stvari	.040	.042	.046
Fizičko povređivanje	.045	.052	.054
Prinuda	.037	.035	.040
Ismevanje	.008	.017	.014
Izbegavanje	.006	.030	.020

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Treći nivo obrade podataka

Cilj ovog nivoa analize podataka bio je da se dalje diferencira uticaj pola i obrazovanja roditelja na izloženost viktimizaciji devojčica/ćerki i dečaka/sinova. U funkciji ovog cilja formirani su pod-poduzorak devojčica (N=549) i pod-poduzorak dečaka (N= 524) tako što su iz analize isključeni oni učenici čiji su roditelji imali srednju školu, čime je stvoren kontrast nisko obrazovani (završena četiri, odnosno osam razreda osnovne škole) i visoko obrazovani roditelji (završena viša škola, fakultet i magistarske/doktorske studije). Pono-vljen je isti tip korelacione analize, uz uključivanje obrazovnog statusa isto-polnog roditelja. Dobijeni rezultati su prikazani u tabeli 7 (devojčice–majke) i tabeli 8 (dečaci–očevi).

Tabela 7. Povezanost između izloženosti devojčica različitim oblicima viktimizacije i visokog/ niskog obrazovanja majki (Pirsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Visoko/nisko obrazovanje majke (N=547)	Visoko/nisko obrazovanje oca (N=528)
Krađa stvari	-.048	.046
Fizičko povređivanje	.072	.019
Prinuda	.085*	.026
Ismevanje	.080	-.009
Izbegavanje	-.124**	-.010

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Rezultati dobijeni na ovom nivou analize ukazuju na statistički značajne korelacije između izjava ćerki čije su majke visoko obrazovane o izloženosti primoravanju od strane vršnjaka da rade ono što ne žele ($r=0.085$, $p<0,05$) i izjava ćerki čije su majke nisko obrazovane da vršnjaci u školi izbegavaju da ih uključe u zajedničke aktivnosti ($r= -0.124$, $p<0.01$). Dinamika odnosa uključuje temu uspostavljanja moći nad žrtvom, ali po osnovu drugačijih socijalnih dinamizama kada je reč o ćerkama obrazovanih majki (ujednačavanje moći) i neobrazovanih majki (marginalizacija). Objektivnosti prethodnog nalaza doprinosi i činjenica da nije utvrđena povezanost između izloženosti devojčica/ćerki vršnjačkom nasilju u školi i visokog/niskog obrazovanja njihovih očeva. Dobijenu razliku unutar pod-poduzorka devojčica možemo tumačiti kako pokazatelj dinamike odnosa na relaciji većina – manjina (ćerke nisko obrazovanih majki čine 14,3% uzorka, a visoko obrazovanih majki 30.3% uzorka dok je devojčica čije su majke u ostalim obrazovnim kategorijama je 55,3%).

Tabela 8. Povezanost između izloženosti dečaka različitim oblicima viktimizacije i visokog/ niskog obrazovanja očeva (Pirsonov koeficijent korelacije)

Oblici viktimizacije	Visoko/nisko obrazovanje oca (N=528)	Visoko/nisko obrazovanje majke (N=547)
Krađa stvari	.048	.022
Fizičko povređivanje	.011	.026
Prinuda	.007	-.008
Ismevanje	.027	.030
Izbegavanje	.027	-.018

Legenda: ** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

U pod-poduzorku dečaka nisu nađene značajne korelacije između izjava dečaka o izloženosti različitim oblicima vršnjačkog nasilja u školi i visokog/ niskog obrazovanja njihovih očeva (kao ni visoko/nisko obrazovanih majki).

Zaključna razmatranja

Naš pristup problematici viktimizacije/vršnjačkog nasilja u školi u duhu je savremenih orijentacija u kojima se nastoji proširiti paradigma razumevanja fenomena uključivanjem širih kontekstualnih činilaca koji ostvaruju indirektan uticaj na dinamiku vršnjačkih interakcija u školskoj sredini. Jedan od takvih činioca jeste i ostvareni obrazovni status roditelja. Smislenost uključivanja varijable „obrazovni status majke“ i „obrazovni status oca“ obrazložili smo na prethodnim stranama (varijabla koja integriše učinke delovanja brojnih individualnih i sociostrukturnih makro i mezosistemskih uticaja). Dobijeni rezultati potvrđuju polaznu postavku o indirektnom značaju porodičnih i širih sredinskih činilaca za osobenosti interakcije u školskoj sredini, ali samo kada je reč o devojkama. Naime, rezultati pokazuju da su dečaci izloženi različitim vrstama vršnjačkog nasilja u školi, ali da kod njih obrazovni status roditelja (u poduzorku dečaka u našem istraživanju roditelji su obrazovaniji nego u poduzorku devojčica) nije povezan sa izloženošću vršnjačkom nasilju. S druge strane, devojčice su u manjoj meri nego dečaci izložene vršnjačkom nasilju, ali je kod njih obrazovanje roditelja, posebno majke, činilac koji je povezan sa izloženošću vršnjačkom nasilju. Ova razlika daje osnova da se postavi pitanje da li je reč (iako su spoljne manifestacije slične) o dva, dinamski sasvim različita obrasca sredinsko-personalnih sklopova činilaca koji su »delatni« u okviru problematike različitih oblika viktimizacije devojčica i različitih oblika viktimizacije dečaka. Odgovor na ovo pitanje ostaje tema za buduća istraživanja.

Ograničenja ovog istraživanja određena su načinom merenja sredinskih varijabli u samom TIMSS 2007 istraživanju, kao i uslovima obrade podataka (statistički preciznost pokazatelja dobija se samo preko ponderisanih podataka) koji u mnogome određuju mogućnosti za produbljene analize podataka. Stoga rezultate ovog istraživanja smatramo prvim korakom u daljim istraživanjima koja bi bila usmerena na preciznije sagledavanje, kako važnih činilaca porodične sredine vezanih za konceptualizovanje uloga pola i izloženosti devojčica/dečaka viktimizaciji u školskoj sredini, tako i preciznije sagledavanje činilaca školske sredine koji se tiču nivoa ostvarenog akademskog fokusa škole.

Literatura

Ackerman, B., Brown, E., Izard, C. (2004) *The relations between persistent poverty and contextual risk and children's behavior in elementary school*. *Developmental Psychology*, Vol. 40, No 3, 267-377.

Baldry, A.C. (2003) *Bullying in schools and exposure to domestic violence*. *Child Abuse & Neglect*, Vol. 27, No. 7, str. 713- 732.

Bandura, A. (1997) *Self-efficacy: the exercise of control*. New York: Freeman and Company.

Barbarin, O., Bryant, D., McCandies, T., Burchinel, M., Early, D., Clifford, R., Pianta, R., Howes, C. (2006) „Children enrolled in public pre-K: the relation of family life, neighborhood quality, and socioeconomic resources to early competence“. *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol. 76, No 2, 265-276.

Benbenishty, R., Astor, R. (2005) *School violence in context: culture, neighborhood, family, school and gender*. US: Oxford University Press.

Bronfenbrenner, J. (1997) *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Bussey, K., Bandura, A. (1999) *Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation*. *Psychological Review*, Vol. 106, No. 4, 676-713

Crothers, L., Levinson, E. (2004) *Assessment of bullying: a review of methods and instruments*. *Journal of Counseling and Development*, Vol. 84, No. 4, str. 496-503.

Davis-Kean, P., (2005) *The influence of parent education and family income on child achievement: the indirect role of parental expectations and the home environment*, *Journal of Family Psychology*, Vol 19, No 2, 294-304

Englund, M., A. Luckner, G. Whaley, B. Egeland (2004) *Children's achievement in early elementary school: longitudinal effects of parental involvement, expectations, and quality of assistance*», *Journal of Educational Psychology*, Vol 96, No 4, 723-730

Gašić-Pavišić, S. (2004) *Nasilje u školi i mogućnost prevencije; u S. Krnjajić (ur.)* *Socijalno ponašanje učenika*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja. str. 193-222.

Gilligan, C. (2001) *In a Different Voice – Psychological Theory and Women's Development*. (trideset sedmo izdanje, prvo izdanje 1982) Harvard: Harvard University Press.

Greene, M. (2006) *Bullying in schools: a plea for measure of human rights*, *The Journal of Social Issues*, Vol. 62, No. 1, str. 63-79.

Juvonen, J. (2005) *Myths and facts about bullying*. *Behavioral Health Management*, Vol. 25, No. 2, str. 36-40.

Langdon, S. & W. Preble (2008) *The relationship between levels of perceived respect and bullying in 5th through 12th grades*. *Adolescence*, Vol. 43, No. 171, str. 485-503.

Markowitz, L. (1994) *The cross-currents of multiculturalism*. *Networker*, July/August, 18-30.

Zaslow, M., N. Weinfield, M. Gallagher, E. Hair, J. Ogawa, B. Egeland, P. Tabors, J. Temple (2006) *Longitudinal prediction of child outcomes from differing measures of parenting in low-income sample*. *Developmental Psychology*, Vol. 42, No. 1, 27-37.

Olweus, D., S. Limber, S.F. Mihalic (1999) *Bullying prevention program: blueprints for violence prevention*, Book Nine. *Bulder, CO: Center for the study and prevention of violence, Institute of Behavioral Science, University of Colorado*, www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/BPP.html, pristupljeno 23. marta 2009. godine.

Polovina, N (2004) *Put razvoja orijentacije ka roditeljstvu*. *Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu*.

Polovina, N. (2007) *Sistemska analiza saradnje škole i porodice*. U: N. Polovina i B. Bogunović (ur.) *Saradnja škole i porodice*. *Beograd: Institut za pedagoška istraživanja*, str. 91-113.

Popadić, D. i D. Plut (2007) *Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost*. *Psihologija*, God. 40, Br. 2, str. 309-328.

Rigby, K. (2004) *Addressing bullying in school*. *School Psychology International*, Vol.25, No. 3, str. 287-300

Seals, D. & J. Young (2003) *Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression*. *Adolescence*, Vol. 38, No.152, str. 742-746

Smith, K. (2003) *Violence in schools: the response in Europe*. *London: Routledge Falmer*. www.questia.com, pristupljeno 20 marta 2009. godine

Smith, K. (2004) *Bullying: recent developments*. *Child and Adolescent Mental Health*, Vol. 9, No. 3, str. 99-103.

Schneider, B., L. Atkinson & C. Tardif (2001) *Child-parent attachment and children's peer relations: a quantitative review*, *Developmental Psychology*, Vol. 37, No. 1, 86-100.

Wolke, D. et al. (2000) *The association between direct and relational bullying and behaviour problems among primary school children*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 41, No.8, str. 989-1002.

NADA POLOVINA

IVANA ĐERIĆ

Parental education and exposure of female and male students to bullying in school environment

The paper presents the results of research exploring the correlation between exposure of elementary school students to various types of bullying at school (stealing of personal belongings, violence, coercion, mockery, shunning) and their parents' educational level. Special emphasis was put on connections in mother-daughter and father-son dyads were explored. The research is a part TIMSS 2007 International Project covered a representative sample of 2447 8th Grade students (1161 boys and 1286 girls) from 36 elementary schools in Serbia. A questionnaire was used to collect the information on assessment of school environment, as well as students' experience of peer victimization. Overall, 48.1% students (in male sub-sample 54.4%; in female sub-sample 42.7%) reported being subjected to some kind of bullying in the preceding month. Much more frequently than girls, boys were subjected to theft of personal belongings, coercion and shunning. Correlation is found between educational level of mothers and bullying of their daughters at schools (especially violence, coercion and mockery). While students/daughters of highly educated mothers were more frequently subjected to coercion (forced to do something they did not want to do), daughters of poorly educated mothers were more frequently subjected to shunning. The sub-sample of boys did not indicate any correlation between educational level of fathers and peer victimization in school environment.

Key words: victimization, sex, mothers' level of education, fathers' level of education, school environment